

Studium

Chronowski Nóra
habilitált egyetemi docens,
tudományos munkatárs MTA TK JTI

Üzlet és emberi jogok – nemzetközi törekvések és alkotmányjogi korlátok*

I. Bevezetés

Azok a törekvések, amelyek az emberi jogok érvényesítésére irányulnak az üzlet világában (business and human rights, BHR), látszólag a 2000-es évek kezdete óta számba szökkenő új mozgalmat jelentenek, azonban gyökerei már megtalálhatók a vállalatok társadalmi felelősségének koncepciójában (corporate social responsibility, CSR).¹ Ezért a kezdeményezés nem tekinthető teljesen újnak, sokkal inkább az 1980-as évek második fele óta felismert kihívásról beszélhetünk. Az utóbbi évtizedekben számos kutatási projekt, valamint multidiszciplináris megközelítést alkalmazó szakkönyv és tanulmány fejt ki a kérdéskört.² Az emberi jogok üzleti életben való érvényesítéséről folyó párbeszéd fő célkitűzése a (nemzetközi jogi eredetű) emberi jogi kötelezettségvállalások kiterjesztése a multinacionális, transznacionális és egyéb vállalatokra. Ez a cél nagyratörőbb, mint a pusztán önszabályozáson alapuló társadalmi felelősségvállalás (CSR), mivel kikényszeríthető kötelezettségek fokozatos megteremtését, és a vállalatok által vagy közrehatásukkal okozott emberi jog-sértések miatti felelősség megalapozását irányozza elő. A nemzeti alkotmányjog oldaláról a törekvések felvetik egyrészt az alapjogok horizontális hatályának témáját, másrészt a nemzeti bíróságok extraterritoriális joghatóságának problematikáját. Kapcsolódó kérdés a nemzetközi jog nemzeti bíróságok által történő alkalmazásának alkotmányjogi háttere.

Az üzleti élet és az emberi jog-érvényesítés összefüggéseit vizsgálva választható „felülnézeti” megközelítés, amely az Egyesült Nemzetek Szervezete ajánlásainak és irányelveinek, valamint regionális szinten az Európai Unió támogató intézkedéseinek bemutatását fogja át. Ezek a nemzetközi és nemzetek feletti törekvések és aktusok egyelőre még nem sorolhatók a nemzetközi „soft law” körébe, inkább

átfogó politikának tekinthetők. A másik lehetőség az „alulnézeti”, vagyis az (állami) alkotmányjogi megközelítés, amely arra fókuszál, hogy adott alkotmányjogi konstrukció milyen válaszokat ad a nemzetközi standardokra, s a nemzetközi emberi jogi valamint a belső alapjogi kötelezettségek összehangolásából eredő kihívásokra.

Mindkét említett megközelítést árnyalhatja a globális alkotmányosság koncepciója, amely szerint az azonos alkotmányjogi családba tartozó, vagyis lényegileg azonos alkotmányi értékeket követő államok esetében megfigyelhető az alkotmányos berendezkedésük konvergenciája.³ Law és Versteeg kutatásai alapján a konvergencia elméletileg az alkotmányjogi tanulással (az államok hajlamosak utánmozni mások megoldásait), az alkotmányossági versengéssel (az államok magas szinten garantálják a személyes és gazdasági szabadságot a befektetők és a képzett munkaerő megtartása érdekében), az alkotmányjogi hálózatokkal (az államok számára előnyös, ha a más államokban már működő alkotmányjogi megoldást választják) és az alkotmányos konformizmussal (az államok a nemzetközi közösség elismerése, támogatása érdekében elfogadják a globális alkotmányjogi standardokat) jellemezhető.⁴

Tanulmányomban a „felülnézeti” és az „alulnézeti” megközelítést egyaránt alkalmazva, a globális alkotmányosság szemszögéből⁵ töreksem értékelni az emberi jogoknak az üzleti életben való érvényesülését segítő politikákat, stratégiákat, valamint az arra adott nemzeti alkotmányjogi válaszokat.

II. Nemzetközi megközelítés

Amint arra Tonnuclat rámutatott, az emberi jogok pozitív nemzetközi védelméhez elméletileg és törvényileg három szakaszban jutott el a nemzetközi közösség. Az első lépés a konszenzus kialakítása a védelem szükségessége és a védendő jogok köre tekintetében. A második szakasz a nemzetközi kodifikáció, szerződésbe foglalás és a nemzeti elfogadás. A harmadik etap a jogérvényesítés mechanizmusának kiépítése és működtetése. Az univerzalista megközelítés is elismeri, hogy míg az első két lépés többé-kevésbé sikeresen megtételezett, addig a harmadik – talán legfontosabb – fázis korántsem zárult le.⁶ Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a nemzetközi emberijog-védelmi rendszert dinamikusként kell kezelni, vagyis időről időre hozzáigazítandó a globális valóság változó viszonyaihoz.

Az ENSZ emberi jogi főbiztosa ezt a jelenséget az üzleti világra vonatkoztatva a következőképpen körvonalazta. „Az utóbbi évtizedek globális fejlődése azt eredményezte, hogy olyan nem állami szereplők,

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

mint a transznacionális és egyéb üzleti vállalkozások egyre nagyobb befolyást gyakorolnak nemzetközi, nemzeti és helyi szinten egyaránt. A vállalatok növekvő kiterjedése és hatása indította el az emberi jogokra vonatkozó szerepükkel és felelősségükkel összefüggő vitát. A nemzetközi emberi jogi standardok betartása tradicionálisan az államok felelősségi körébe tartozott, mivel azok eredetileg az állam és az egyén közötti viszony szabályozására vonatkoztak.⁷ Ruggie megfogalmazásában: „Az üzlet és emberi jogok mai helyzetének eredője a kormányzásban a globalizáció által okozott törésvonalakban keresendő; ilyen mutatkozik a gazdasági erők és szereplők hatóköre és befolyása, valamint a társadalmaknak a káros következmények kezelésére vonatkozó képessége között. Ezek a törésvonalak kedvező körülményeket teremtenek bármely vállalat számára a helytelen aktusokhoz, mégpedig anélkül, hogy szankciótól vagy kártérítési köteleességtől kellene tartaniuk. Az alapvető kihívást az jelenti, hogyan lehet szűkíteni és végsős soron áthidalni a szakadékokat az emberi jogok területén.”⁸

A multinacionális vállalatok közvetlen vagy közvetett módon okozhatnak alapjog-sértést. Közvetlen jogsértés, ha a vállalkozás például gyermek- vagy kényszermunkát vesz igénybe, nem biztosít biztonsági és egészségügyi garanciákat, embertelen munkakörülményeket teremt, szennyezi a környezetet, vagy nemi, faji, etnikai, vallási stb. alapon diszkriminál a munkahelyen. Közvetetten – tipikusan fegyveres konfliktusok idején, vagy autoriter, totalitárius rendszert kiszolgálva – a multinacionális cég résztvevője vagy haszonélvezője lehet a fogadó állam által okozott emberjog-sértéseknek (például a békés gyülekezéshez való jog durva korlátozásának vagy a szakszervezeti működés kiüresítésének).⁹

Ezzel együtt arról sem szabad megfeledkezni, hogy a gazdasági növekedés általában kéz a kézben jár az emberi jogok helyzetének javulásával, és ebben a multinacionális vállalatok befektetéseinek, működésének szerepe elvitathatatlan. Ezek ugyanis nem csupán a gazdasági-társadalmi jóléthez járulhatnak hozzá, hanem előmozdíthatják a polgári és politikai jogok hatékony érvényesülését is.¹⁰

Ezt az egyidejűleg fennálló kettős hatást a vállalkozások emberi jogokért viselt felelősségét megalkotó nemzetközi jogi és alkotmányjogi megoldások kidolgozásakor feltétlenül figyelembe kell venni.

1. Az ENSZ tevékenysége a vállalatok emberi jogi felelősségének tudatosításában

A vállalatok nemzeti és nemzetközi szintű szerepének növekedésével az ENSZ napirendjére került az üzleti élet hatásának elemzése az emberi jogok

gyakorlására. Az utóbbi évtizedben az ENSZ emberi jogi szervezetei folyamatosan vizsgálják az üzleti szereplők emberi jogi felelősségét, és megpróbálják feltérképezni, miként kérhető számon a vállalatokon a tevékenységük emberi jogokra gyakorolt hatása.¹¹

Az egyetemes stratégiák és eszközök kidolgozásához az a szükségszerű felismerés vezetett, hogy az emberi jogi tárgyú egyezmények az üzleti szereplők számára csupán közvetett emberi jogi kötelezettségeket teremtenek. A vállalatok közvetlen kötelezettségeinek meghatározását célzó első kísérletek többé-kevésbé sikertelenek vagy túl „puhák” voltak, mindazonáltal számos tanulsággal szolgálnak. Ezek közül említést érdemelnek az ENSZ transznacionális vállalatokra szakosodott bizottságának tervezetei, amelyek az 1970-es évek végétől kezdve a vállalatoknak szóló magatartási kódex összeállítását célozták,¹² valamint az OECD irányelvei¹³ és az ILO háromoldalú deklarációja,¹⁴ amelyek a felelős üzleti magatartást a szervezetek kompetenciájába tartozó területeken törekedtek előmozdítani.¹⁵

Az ENSZ Globális Szerződését – amely az üzleti élet egyfajta önkéntes keret-megállapodása, és célja a fenntartható, stabil, befogadó globális gazdaság megteremtése – Kofi Annan főtitkár terjesztette elő 1999-ben, s elfogadására 2000-ben került sor. A Globális Szerződés jogi kötőerővel nem rendelkező alapelvek foglalta az emberi jogok, a munka világának standardjait, a környezet védelme és – 2004 óta – a korrupció elleni küzdelem tárgykörében.¹⁶ Amint Ban Ki-moon ENSZ-főtitkár hangsúlyozta: „A Globális Szerződés arra hívja fel a vállalatokat, hogy tegyék magukévá az univerzális alapelveket, és lépjenek partnerségre az Egyesült Nemzetekkel. Az ENSZ számára ez egyfajta kritikai fórummá vált, ahol hatékony párbeszédet folytathat az üzleti szféra felvilágosult szereplőivel.”¹⁷ A Globális Szerződés sajátossága, hogy a részvétel nem csupán a vállalatot köti általában, hanem speciálisan a vállalat vezetését is. Hatása azonban korlátozott az alapfogalmak, valamint az üzleti és az állami kötelezettségek elhatárolásának tisztázatlansága miatt, továbbá azért is, mert hiányoznak a vállalati magatartás figyelemmel kísérésének és értékelésének egzakt standardjai, mint ahogy az alapelvek megsértésének következményei is.¹⁸

Az sem tekinthető véletlennek, hogy alapvető kötelezettségeket összefoglaló nemzetközi egyezmény még nem született. A nemzetközi emberjog-érvényesítés szempontjából ilyen deklaráció ugyanis vélhetően több kárt okozna, mint amennyi előny származna belőle, mivel az államok számára hivatkozási alapot jelentene, hogy korlátozzák az emberi jogokat.¹⁹ A kötelezések részben vertikálisan (az egyén és az adott állam között, az állam által kikényszeríthető módon), részben horizontálisan (az egyén és adott

társadalom más tagjai közötti viszonyban) értelmezhetők. A horizontális köteleességek közös gyökere egyrészt a társadalmi szolidaritás, másrészt a mások jogainak tiszteletben tartására irányuló alkotmányos követelmény, amelynek különös hangsúlyt ad az a körülmény, hogy alapjog-sértést az embertársak hátrányára nem csupán a közhatalom képviselői, hanem a (transznacionális, multinacionális) gazdálkodó és egyéb szervezetek, vagy magánszemélyek is elkövetnek.²⁰ Míg a vertikális alapköteleességek tipikusan szerepelnek a nemzeti alkotmányokban, addig a horizontális köteleességeket kevés alkotmány hangsúlyozza. Ennek az lehet az indoka, hogy alkotmányba foglalással a horizontális köteleességek is vertikálissá transzformálódnának, vagyis az állam felhatalmazást nyerne azok részletes szabályozására és kikényszerítésére, amellyel túlzottan beavatkozna a társadalom organikus viszonyaiba. Az ENSZ Emberi Jogi Bizottságának egyik albizottsága 2003-ban tett ugyan kísérletet a társadalmi köteleességekről (vagyis a vállalatok emberi jogi kötelezettségéről) szóló deklaráció megfogalmazására, azonban a kezdeményezés nem jutott az Emberi Jogi Tanács elé.²¹ A tervezet minden érintett – NGO-k, vállalatok – részéről éles kritika érte pl. hatálya, pontatlan fogalomhasználata, bizonytalan jogi státusa és költőereje miatt. Arnold értékelése szerint a tervezet „nem határozta meg mindenki számára elfogadható módon a kötelezettségek körét, s ezáltal sokkal inkább aláásta, mint előmozdította volna, hogy a vállalatok hozzájáruljanak a mindenki számára megfelelő életszínvonalat garantáló emberi jogok érvényesüléséhez.”²²

2005-ben John Ruggie-t, a Harvard Egyetem professzorát az ENSZ-főtitkár különmegbízottjává nevezték ki azzal a feladattal, hogy térképezze fel az összes fontos kérdést, amely az üzleti szereplők alapjogi köteleességeivel függ össze. *Knox* hangsúlyozta, hogy ebben az időszakban a nemzetközi emberi jogi standardok vállalatokra történő alkalmazása meglehetősen vitatott volt: a jogvédők (NGO-k) és a vállalatok merőben eltérően közelítették meg azt a kérdést, hogy van-e, vagy kellene legyen a vállalkozásoknak közvetlen emberi jogi kötelezettsége.²³ *Bilchitz* arra mutatott rá, hogy a különmegbízott mandátuma voltaképpen az Emberi Jogi Tanács egy évvel korábbi kudarcára vezethető vissza, amikor is nem sikerült elfogadnia a fent említett deklarációt a társadalmi köteleességekről, mivel számos állam úgy vélte, hogy az üzleti élet és az emberi jogok kapcsolatának feltárása további vizsgálatot igényel. A különmegbízottat eredetileg két éves periódusra nevezték ki, majd mandátumát meghosszabbították.²⁴ Az Emberi Jogi Tanács Ruggie jelentéseit egyhangúlag fogadta el, első alkalommal 2008-ban, majd a végleges változatot 2011-ben. *Mares* a következőképpen jellemzi a fejlődést:

míg a transznacionális vállalatok társadalmi köteleességeit összefoglaló, 2003-ban kidolgozott normák „a vállalkozások elszámoltathatóságának közvetlenebb módját irányozták elő, jelentős mértékben bízva a nemzetközi szerződésekben, ellenőrzésben és a nemzeti szabályozásban, addig a különmegbízott átfogóbb és kevésbé centralizált rendszert vázolt, elosztva a felelősséget a különböző társadalmi szereplők között, s számítva arra is, hogy a jogi és egyéb racionalitás a piacokat társadalmilag fenntarthatóbb irányba mozdítja el.”²⁵

A különmegbízott tevékenységének eredményeképpen sokkal világosabban elhatárolható a kormányok és az üzleti vállalkozások feladata, felelőssége az emberi jogok tiszteletben tartása és védelme terén. Közlebből, az egyre szélesebb nemzetközi konszenzus elvezetett az ENSZ-nek az üzlet és az emberi jogok kapcsolatáról szóló „Védelem, tisztelet, jogorvoslat” keretprogramjához (UN ‘Protect, Respect and Remedy’ Framework on human rights and business), amelyet a különmegbízott dolgozott ki. Az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa 2011 június 16-án hagyta jóvá azokat az irányelveket, amelyek az emberi jogok hatékonyabb érvényesülését célozzák az üzleti világban (UN Guiding Principles on Business and Human Rights), és a keretprogram végrehajtását szolgálják.²⁶ Ezzel első alkalommal sikerült olyan globális standardot megállapítani, amely alkalmas az üzleti tevékenység emberi jogokra gyakorolt káros hatása ellen védelmet nyújtani.²⁷ A keretprogram és az irányelvek hangsúlyozottan nem azzal az igénnyel készültek, hogy új nemzetközi jogi kötelezettségeket keletkeztessenek, csupán, hogy levonják a következtetéseket a meglévő állami és vállalati standardokból és gyakorlatból, átfogó, koherens és univerzálisan – vagyis nem csupán transznacionális, hanem nemzeti, közép- és kisvállalkozások számára is – alkalmazható mintaként. A keretprogram három pilléren nyugszik. Az első az államok köteletsége, hogy megfelelő politikai, szabályozási és jogalkalmazási eszközökkel védelmet nyújtsanak harmadik személyek (különösen az üzleti vállalkozások) által okozott emberijog-sértések ellen. A második a vállalatok felelőssége az emberi jogok tiszteletben tartására, amely azt jelenti, hogy a cégeknek kellő gondossággal kell eljárniuk az emberijog-sértések elkerülése érdekében, és tudatosan foglalkozniuk kell azokkal a káros hatásokkal, következményekkel, amelyeket előidéznek vagy előidézhetnek. A harmadik, hogy a jogsértések áldozatai számára biztosítani kell a hatékony – bírói és bíróságon kívüli – jogorvoslatihoz való hozzáférést. Mindegyik pillér nélkülözhetetlen összetevője a megelőző és jogorvoslati típusú eszközöket kombináló, dinamikus rendszernek. Az államok védelmi köteletsége azért,

mert ez a nemzetközi emberijog-védelmi rezsím eredője, a vállalatok tiszteletben tartási kötelessége azért, mert ez alapvető társadalmi elvárás az üzleti világgal szemben az emberi jogok érvényesülése érdekében, a jogorvoslathoz való hozzáférés pedig azért, mert még a legkörülményesebb intézkedések sem előzhetnek meg minden jogsértést.²⁸

2. Az Európai Unió tevékenysége a vállalkozások fokozottabb társadalmi felelőssége érdekében

Az ENSZ irányelvek tervezett elfogadását az Európai Unió már 2011 januárjában üdvözölte,²⁹ és a nemzetközi fejlődésre is figyelemmel tette közzé 2011 októberében az Európai Bizottság a vállalatok társadalmi felelősségéről szóló új stratégiáját.³⁰ A tervezés lényeges prioritása az emberi jogi szempontok érvényesítése a vállalatok működésében és üzleti stratégiájában. A megújított CSR-fogalom szerint a vállalatoknak a társadalomra gyakorolt hatásaiért a felelősséget szélesebb értelemben is viselniük kell, amely kiterjed környezeti, emberi jogi és fogyasztói megfontolásokra.³¹ Az új stratégia és a CSR új értelmezése választ adhat a gazdasági válság bizonyos társadalmi következményeire is, amelyek összefoglalóan az üzleti életbe vetett fogyasztói bizalom csökkenésével jellemezhetők.

Az Európai Bizottság arra ösztönzi a vállalkozásokat, hogy társadalmi felelősségvállalási stratégiájukat a nemzetközileg elfogadott alapelvekre és iránymutatásokra építsék.³² Ez különösen az olyan vállalatokra vonatkozik, amelyek a CSR formális értelmezését követik. Az ilyen nagyvállalatok esetében az Európai Bizottság irányadónak tekinti az OECD átdolgozott irányelveit, az ENSZ Globális Szerződésének tíz alapelvét, az ISO 26000 útmutatóját a társadalmi felelősségről, az ILO háromoldalú deklarációját, valamint az ENSZ üzlet és emberi jogok tárgykörében elfogadott irányelveit. E nemzetközileg elfogadott alapelvek és iránymutatások megerősített globális keretet jelentenek a CSR szempontjából, ezért az EU a saját CSR-politikáját ezekkel összhangban alakítja. Így támogatja az érintettek közös CSR-kezdményezéseit, a CSR-ről szóló kutatásokat és képzést, a kis és középvállalatok CSR-tevékenységeit, továbbá a szociális partnerek közötti kollektív megállapodásokat. A 2011-ben elfogadott új stratégia szektorális platformok létrehozását célozza, amelyek keretében érintettek ön- és társaszabályozása, közös monitoring-tevékenysége és információcseréje valósul meg.³³

Az üzlet és emberi jogok problematika az Európai Unióban egyelőre a társadalmi felelősség stratégiába integráltan és annak alárendelten jelenik meg, nincs

elkülönült, átfogó koncepció e területen. Az Európai Bizottság három üzleti szektorban (foglalkoztatás és munkahelyteremtés, gáz és olaj, információs és kommunikációs technológia) működő vállalkozások számára tett közzé gyakorlati útmutatót, amelyek összhangban állnak az ENSZ üzlet és emberi jogok tárgyában elfogadott irányelveivel, vagyis figyelembe veszi az EU területén tevékenykedő vállalkozások specialitásait, de a globális alkalmazhatóság igényével készültek. Mindazonáltal, jogi kötelező erővel nem rendelkeznek.³⁴

III. Alkotmányjogi megközelítés

A nemzetközi emberijog-védelmi rendszerrel kapcsolatban, kissé talán partikularista és instrumentalista megközelítésben, *kritika* is megfogalmazható. Az sem feledhető, hogy a globalizálódás, az univerzalizálódás és az alkotmányos konvergencia trendjei mellett a „fordított globalizáció”,³⁵ a partikularizmus és az alkotmányos divergencia folyamatai is jelen vannak. *Donnelly* hangsúlyozza, hogy a nemzetközileg elismert emberi jogok az államokra keletkeztetnek kötelességeket, és az államokon kéri számon teljesítésüket a nemzetközi intézmények. Az, hogy mindenkinek joga van x-hez, a kortárs nemzetközi gyakorlatban azt jelenti: minden állam fel van hatalmazva arra, és felelős azért, hogy alkalmazza és védje az x-hez való jogot a saját területén. Az Egyetemes Nyilatkozat a vívmányok közös mércéje minden nép és nemzet számára – valamint az államok számára, amelyek képviselik őket. Az egyezségokmányok csak az államok számára teremtenek kötelességeket, és az államok nemzetközi emberi jogi kötelességei csak a joghatóságuk alá tartozó személyekkel szemben állnak fenn. Az emberi jogi normák ugyan nemzetköziesedtek, átültetésük azonban majdnem kizárólag nemzeti maradt. A kortárs nemzetközi és regionális emberi jogi rezsimek felügyeleti mechanizmusok, amelyek monitorozzák az államok és az egyének viszonyát. Nem alternatívái az alapvetően állami emberi jogi (alapjogi) koncepciónak.³⁶ Még az erős európai regionális emberi jogi rezsímben is, az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) alapvetően az államok és az állampolgárok vagy a rezidensek viszonyát vizsgálja. Az Emberi Jogok Amerika-közi Bíróságának esetében a helyzet hasonló.³⁷ Az államok központi szerepe a kortárs nemzetközi emberi jogi konstrukcióban az elismert jogok tartalma tekintetében is egyértelmű. A legjelentősebb politikai részvételi jogok tipikusan (bár nem általánosan) az állampolgároknak korlátozódnak. Számos kötelezettségvállalás – pl. az oktatás vagy a szociális biztonság terén – csak rezidensekre alkalmazható, külföldiekre

csak akkor, ha ők az állam joghatósága alá kerülnek. Külföldi államoknak nincs nemzetközileg elismert emberi jogi kötelessége például a kínzás áldozatainak védelmére másik államban. Nem is áll szabadságukban a meggyőzés eszközeinél tovább menni a kínzás külföldi áldozatai esetében. A szuverenitás mai normái tiltják az államoknak, hogy külföldön kényszerítőleg lépjenek fel a kínzás, vagy más emberi jogi jogsértés ellen.³⁸

Az ENSZ „üzlet és emberi jogok” stratégiájának sikeréhez ezért arra is szükség lenne, hogy a nem-állami szereplők, az NGO-k és a vállalatok a nemzetközi jog – legalábbis – másodlagos alanyaivá váljanak. Ebből a szempontból kritizálta a Ruggie nevével fémjelzett keretprogramot Bilchitz, aki szerint – figyelembe véve a nemzetközi emberi jog-értvényesítés korlátait – a vállalatoknak közvetlen jogi kötelességeket kellene előírni az emberi jogok érvényre juttatása érdekében. A nem kötelező jellegű eszközök – mint amilyen a keretprogram – nem járulnak hozzá a nemzetközi szokásjog kialakulásához az üzlet és emberi jogok területén, s még hátráltathatják is az előrelépést. A vállalatoknak nem csupán tiszteletben kellene tartaniuk az emberi jogokat, azaz kerülniük azok megsértését, hanem aktívan hozzá kellene járulniuk az emberi jogok érvényesüléséhez (pozitív kötelezettségek vállalásával).³⁹ A vállalatok felelőssége vonása szintén nem érvényesíthető hatékonyan a létező mechanizmusok útján. Vega, Melva és Wong megállapítása szerint, miközben a keretprogram és a kapcsolódó irányelvek tartalmazzak pozitív elemeket, elmulasztanak hatékony mechanizmust kialakítani a vállalatok által okozott számos jogsértés feltárására, továbbá nemzetközi szinten igénybe vehető jogorvoslatot sem teremtenek olyan esetekre, amikor a nemzeti jogvédelmi rendszer nem hatékony vagy egyáltalán nem működik.⁴⁰

Még az Európai Unióban is, amely egyébként intenzíven fejlődő nemzetek feletti alapjogvédelmi rendszert alakított ki,⁴¹ számos akadályba ütközik az ENSZ „üzlet és emberi jogok” keretprogramjának hatékony alkalmazása. A svéd uniós elnökség időszakában, 2009 novemberében került sor a CSR témakörével foglalkozó konferenciára, amely fontos következtetéseket vont le az ENSZ keretprogram működtetésével összefüggő uniós problémákról. Az államok alapjogvédelmi kötelessége körében a konferencia rámutatott a tagállami szabályozás koherenciájának hiányára pl. a kereskedelmi és a befektetési ügyek, a tengerentúli fejlesztések vagy a cégjog területén. Ez pedig rendkívül egyenlőtlen helyzetet teremt az uniós tagállamok között is, mint ahogy az egyes államok és harmadik országok (pl. India, Brazília, Kína és Oroszország) viszonyában is. A vállalatoknak az emberi jogok tiszteletben tartásá-

ra irányuló felelőssége körében megállapítást nyert, hogy e téren az államoknak is be kell avatkozniuk kiegészítő követelmények tételével. A magán-személyek által okozott alapjogsértésekben való részesség elkerülése szintén kulcskérdésnek tekinthető. A jogorvoslatok érvényesítése érdekében a létező nemzetközi emberi jogi mechanizmusok fokozottabb tudatosítása szükséges, valamint biztosítani kell a hatékonyabb hozzáférést a jogi és nem jogi reparációs eszközökhöz.⁴²

Érdekes mindezt azzal is kiegészíteni, hogy ha a nemzeti alkotmányos gyakorlat nyitottabb lenne a globális világrendből adódó következményekre, és feladna bizonyos, a tradicionális állami szuverenitás-felfogáshoz kötődő jogalkotási és jogalkalmazási modelleket, akkor az emberi jogok üzleti világban való érvényesülésére irányuló nemzetközi törekvések is nagyobb eséllyel válnának valóra. A következőkben három alkotmányjogi kérdéstről lesz szó – az alapjogok horizontális hatályáról, a nemzetközi jog alkalmazásáról és a bíróságok extraterritoriális joghatóságáról –, amelyek ártértekelésére, dogmatikai újragondolására kellene törekedni a multinacionális vállalatok emberijog-sértésekért viselt felelőssége érvényesítése érdekében.

1. Az alapjogok horizontális hatálya

A jogállami, alkotmányos demokráciák az alkotmányukba foglalt alapjogi katalógust a nemzetközi emberi jogi követelményekkel összhangban állapítják meg. Az alkotmányos alapjogokat normativitás és hatékonyság jellemzi, bíróság előtt kikényszeríthetők. Az alapjogok hatálya, érvényesülési iránya szempontjából dogmatikailag megkülönböztethető a vertikális és a horizontális hatály. A vertikális hatály – vagyis érvényesülés az állam és az egyén viszonyában – az alapjogok történeti funkciójából ered, amely az egyén védelme az állammal szemben és a közhatalom korlátozása.⁴³ A nemzetközi emberijog-védelmi rezsím, mint ahogy az ENSZ üzlet és emberi jogok keretprogramja is, egyértelműen arra támaszkodik, hogy az államok hatékony alapjogvédelmet biztosítsanak, és az alapjogi igények is az államokkal szemben érvényesíthetők nemzetközi bírói fórumok előtt.

Az alapjogok horizontális hatálya arra utal, hogy a jogok érvényesülnek az egyének között is: befolyásolják vagy meghatározzák a magánszemélyek egymás közötti viszonyait. A horizontális hatály dogmatikailag közvetett vagy közvetlen lehet. A közvetett horizontális hatály elmélete szerint az alkotmány alapjogi normái közvetlenül nem alkalmazhatók magánjogi viszonyokban, csupán a magánjogi jogviták eldöntésénél jelenthetnek értel-

mezési útmutatót. Közvetett horizontális hatályról van szó, ha a magánjogi kötelezettségeket az alapjogokkal összhangban értelmezik. Az állam, azaz a törvényhozó kötelessége olyan módon kialakítani a magánjogi (kereskedelmi jogi, befektetési) szabályozást, hogy az alkalmas legyen az alkotmányos és nemzetközi alapjogi standardokkal összhangban álló értelmezésre. A közvetlen horizontális hatály elmélete szerint az alkotmányba foglalt alapjogok a magánszemélyek egymás közti viszonyaiban is alkalmazandók.⁴⁴ Ez azzal járna, hogy az alapjog-sértő magán- vagy munkajogi szerződések érvénytelenek lennének. A közvetlen horizontális hatály azt is magában foglalná, hogy az egyén más magánszeméllyel szembeni keresetét közvetlenül az alkotmányra alapozhatná, amely így felülírná az egyébként alkalmazható magánjogi szabályt.⁴⁵ E konstrukció azonban a magánjogi kereseteket emberi jogi vitává alakítaná, és a magánjogi szabályozás funkciója kiüresedne.⁴⁶ Ezért a gyakorlatban a leginkább elterjedt és követett koncepció, hogy az alapjogoknak legfeljebb közvetett horizontális hatálya van. Nem vitatva az alapjogok közvetlen horizontális hatályához kapcsolódó kéte-lyeket, mégsem feleldhető, hogy a multinacionális és transznacionális vállalatok rendkívül speciális, befolyásos és hatalmi túlsúllyal rendelkező magánjogi szereplők, ezért az egyénekkel – sőt, akár az egyes államokkal – szemben mutatkozó dominanciájuk miatt megfontolandó lehet a közvetlen horizontális hatály elismerése bizonyos jogviszonyokban.

2. A bíróságok és a nemzetközi jog

A demokratikus, jogállami alkotmányok általában tartalmaznak rendelkezéseket a nemzetközi jogról és a nemzetközi közösségről, s ezzel visszaigazolják a nemzetközileg elfogadott közös értékek, köztük az emberi jogok elfogadását, tiszteletben tartását. Az ilyen típusú alkotmányi szabályok originer módon korlátozzák és kötelezik az államot.⁴⁷ Az alkotmányi deklaráció önmagában azonban nem garantálja, hogy a nemzetközi jogban elismert emberi jogokat ténylegesen alkalmazzák és hatékonyan érvényesítik az adott államban, mert az érvényesülésük függ az átültetés (inkorporáció) monista vagy dualista megközelítésétől, a vonatkozó alkotmányi normák alkotmánybírói vagy bírósági védelmének intenzitásától, és a normák tényleges tartalmától (pl. csak általában utalnak a nemzetközi jogra, vagy megkülönböztetik annak egyes forrásait, precízen meghatározzák a nemzetközi jog helyét a belső jogforrási rendszerben, hivatkoznak-e külön valamely emberi jogi tárgyú nemzetközi egyezményre, stb.). A legfontosabb azonban a bíróságok hozzáállása a nemzetközi szerződések, a nemzetközi bírói dön-

tések, a nemzetközi szokásjog, a *ius cogens* és a civilizált nemzetek által elfogadott általános elvek alkalmazásához. Az alkotmányszövegek ugyanis feltűnően ritkán rendelkeznek például arról, hogy a nemzetközi emberi jogi normákat érvényre kell juttatni vagy figyelembe kell venni a belső alapjogi szabályok értelmezésénél.⁴⁸

A bírói párbeszéd – vagyis a nemzetközi vagy külföldi bíróságok döntéseinek figyelembe vétele, alkalmazása, az azokból adódó következtetések levonása – minden bizonnyal előnyös lenne az üzlet és emberi jogok tárgyában megfigyelhető nemzetközi törekvések megvalósításához is. Kérdés azonban, hogy a nemzetközi és a nemzeti bíróságok valóban érdemi párbeszédet folytatnak-e, vagy csupán párhuzamos monológok folynak egymás mellett?⁴⁹ Párbeszédnek általános értelemben az tekinthető, amikor két vagy több résztvevő, az egyenjogúság alapján, azonos vagy közel azonos pozícióban, nézeteit kicserélve megegyezést keres, általában azért, hogy valamely közös eredményt érjen el. Sajátos vitaformáról van szó, amely nem azonos az általános értelemben vett vitával, vagy a konzultációval, eszmecserevel. A párbeszéd specifikumát sajátos kritériumok adják, amelyek hiányában a felek félreértének egymást. Az első kritérium, hogy a párbeszéd feltételezi a közös célt, avagy a közös tárgyat, amelyről a vita folyik – azaz soha nem öncélú. A második a közös cél iránti elkötelezettség, amely mindig valamely konfliktus csökkentése vagy megszüntetése – a vita és az egyéni érdekek ennek a célnak rendelődnék alá. A harmadik a rendszeresség: a párbeszéd nem merül ki egyetlen eszmecsereben, mivel a résztvevők érdekei, törekvései ennél bonyolultabbak. A negyedik kritérium az eredményességre törekvés: a résztvevők valamennyien érdekeltek a konfliktus megoldásában, és ezért áldozatokra is hajlandók, vagyis a saját érdekeik részbeni feladását is vállalják a kölcsönös kompromisszumos eredmény érdekében, mert ez összességében kedvezőbb, mint az önérdek tökéletes érvényesítése. Végül az ötödik jellemző a kölcsönösség, amely a belátást, az empátiát, a toleranciát, a jóhiszeműséget, az egymás iránti tiszteletet is átfogja az egyes vitaelemeknél. Dialógus esetén nem egymás legyőzése a lényeg, hanem a közös cél elérése.⁵⁰

A bírói gyakorlat szempontjából lényegi kérdés, hogy ha egyáltalán, akkor mennyiben veszi figyelembe a nemzeti bíróság vagy alkotmánybíróság a nemzetközi és a külföldi bíróságok döntéseit. Pusztán utal rájuk, vagy reagál is, például saját korábbi gyakorlatának megváltoztatásával? Az utóbbi esetben a párbeszéd bizonyos sajátosságai azonosíthatók, s ez hozzá is járulna a nemzetközi emberi jogok érvé-

nyesítéséhez, míg a formális hivatkozás nem elégíti ki a dialógus kritériumait.⁵¹

A párbeszéd vázolt jellegzetességeit a bíróságokra alkalmazva, megállapítható, hogy az alapfeltétel – a pozíciók azonossága és egyenlősége adott, pl. az EJEB, az alkotmánybíróságok és a jogerős döntést hozó felsőbbbíróságok státusát, hatáskörét tekintve. A közös cél és az az iránti elkötelezettség azonban már csak a távoli absztrakció szintjén lelhető fel, mert igaz ugyan, hogy a bíróságoknak általában célja az emberi jogok védelme (erre kötelesek is), de a konkrét cél minden bírói fórum esetében az adott ügy eldöntése (emberi jogi, alkotmányjogi vagy egyéb jogvita eldöntése), ami az ügy körülményeitől, a felek érveitől, és a bíróságnak a ratio decidendi-re vonatkozó előzetes elképzelésétől is függ. A rendszeresség kritériumáról szintén megemlítendő, hogy a nemzeti bíróságok általában akkor hivatkoznak nemzetközi vagy külföldi ítéletekre, ha az alátámasztja az indokolást vagy nagyobb meggyőző erőt kölcsönöz az érvelésnek – ez egyúttal befolyásolja a hivatkozott ítéletek kiválasztását is. A bíróságoknak a konfliktus-megoldásban nem kell eredményességre törekedniük, ugyanis nem állnak egymással konfliktusban. Sőt, a nemzeti bíróságok gyakran óvatosak is a nemzetközi szerződések értelmezésével, mivel így megelőzhetnek potenciális értelmezési konfliktusokat az adott egyezmény autentikus értelmezésére jogosult nemzetközi bírói fórummal. Olyan helyzet természetesen adódhat, hogy minden érintett bíróság szerint eliminálható a (jogi) konfliktus valamely nemzetközi kötelezettséget sértő belső jogi norma kiküszöbölésével – ekkor, ha az eljárási feltételek is adottak (a bíróságok eljárásait kezdeményezték, legalább az egyik jogosult a norma megsemmisítésére, stb.) a nemzetközi és a nemzeti bírói fórumok hatékonyan működhetnek együtt, felhasználva egymás döntéseit. Végül a bírói „párbeszédben” a kölcsönös tisztelet jellemző, a rivalizálás pedig ritka, viszont az is igaz, hogy a bíróságok nem kényszerülnek kölcsönös engedményekre. Mindezeket figyelembe véve megállapítható, hogy a bíróságok alkalmazzák ugyan a nemzetközi jogot, és még nemzetközi bírói döntésekből is idéznek, ha az ügy körülményeiből következik, vagy az érvelést alátámasztja, ez azonban még messze nem jelent konstruktív párbeszédet, és nem eredményezi a nemzetközi jog és gyakorlat organikus beépítését a jogalkalmazásba.

3. Az extraterritorialitás problémája

Az extraterritorialitás problémája azzal függ össze, hogy a nemzetközi jog az államokat tartja felelősnek az emberijog-sértésekért és nem a multinacionális vagy transznacionális vállalatokat. Az államok-

nak mint kötelezetteknek kell garantálniuk, hogy a vállalatok (illetve az azokat alkotó társaságok) ne sértsek meg az emberi jogokat azon a területen, ahol működésüket, tevékenységüket kifejtik. Elsődlegesen a fogadó államnak (amelyben a multinacionális vállalat működik vagy ahol a potenciális emberijog-sértés felmerül) kellene garanciákat kiépítenie az emberijog-sértések ellen, nemzeti jogalkotási és jogalkalmazási mechanizmusain keresztül. Gyakori azonban, hogy a multinacionális vállalatok domonciája, mobilitása miatt, vagy az adott ország rászorultsága, gazdasági érdekei következtében a fogadó állam által biztosított garanciák nem elégségesek. Jellemző például a fejlődő országokban, hogy a kormányok nem lépnek fel a multinacionális vállalatok emberijog-sértései ellen, mert szükségük van a külföldi befektetésre, a munkahelyekre, a technológiára, vagy egyszerűen nem rendelkeznek megfelelő eszközökkel (ideértve a pénzügyi eszközöket, a jogi eljárásokat, a nem korrupt bírósági szervezetet), hogy szankcionálják az emberi jogi visszaéléseket, bár elvileg készek lennének rá.⁵² Erre tekintettel logikus lépésnek tűnik, ha a multinacionális vállalat által előidézett jogsértések áldozatait a kártérítés érdekében a származási országban (vagyis abban az államban, ahol bejegyezték) próbálják meg perelni a társaságot a külföldön tanúsított magatartásáért. *Weschka* szerint igaz, hogy a származási ország jelenleg nem felelős a nemzetközi jog szerint, ha elmulasztja a transznacionális vállalatok külföldi tevékenységében előállt visszaességek megelőzését, szankcionálását vagy szabályozását, azonban a származási államnak tipikusan magas szintű alapjogi standardjai, fejlett eljárásjoga, működő és pártatlan bírósági szervezete van, azt pedig a nemzetközi jog is elismeri, hogy „a származási országnak joga van extraterritoriális joghatóság gyakorlására az állampolgárai felett, ha azok külföldön jogellenes magatartást tanúsítanak”.⁵³ Így a nemzeti bíróságoknak lehetősége lenne elbírálni a multinacionális vállalatok külföldön elkövetett emberi jogi visszaéléseit, és horizontálisan érvényesíteni az alapjogi normákat.

Jellemzően common law jogrendszerű országokban – egyesült államokbeli, kanadai, ausztrál és egyesült királyságbeli bíróságok előtt – számos keresetet nyújtottak már be anyavállalatok ellen.⁵⁴ A transznacionális emberi jogi igényérvényesítés szempontjából a legígéretesebb jogszabálynak az 1789. évi egyesült államokbeli Alien Tort Statute (ATS)⁵⁵ tűnt, amely közel kétszáz éven át „szunynyadt”, amikor is a jogvédők kreatív módon hivatkozni kezdtek rá az 1980-as évektől fogva annak érdekében, hogy nemzetközi emberi jogi ügyeket az Egyesült Államok bíróságai elé vihesse. Az ATS megállapítja a szövetségi bíróságok joghatósá-

gát külföldiek nemzetközi jog megsértésére alapított kártérítési igényei tekintetében.⁵⁶ Önmagában az ATS azonban nem tudja megoldani a multinacionális vállalatok felelősségének a problémáját, mivel a bíróságok számos körülményt mérlegelnek a transznacionális igényérvényesítés során, mint például a hatalommegosztás elvét, a „state action” doktrínát, politikai kérdéseket, a szuverén immunitást, nemzetközi udvariassági megfontolásokat, a „vállalati fátyol” problémáját vagy a „forum non conveniens” elvét.⁵⁷

2013 áprilisában a precedens-értékű Kiobel-ügyben az Egyesült Államok bíróságai jelentősen szűkítették az ATS hatókörét, és korlátozták a joghatóságot a külföldi emberi jogi ügyekben.⁵⁸ A Fellebbviteli Bíróság megállapította, hogy az ATS nem alkalmazható vállalatokra, mivel a vállalati felelősség nem olvasható ki a nemzetközi szokásjogból. Az úgy a Legfelső Bíróság elé került, amelynek döntését az „extraterritorialitás elleni vélelem” határozta meg. Eszerint vélelmezni kell, hogy a Kongresszus főszabály szerint nem azzal a szándékkal alkotja meg a törvényeket, hogy azokat az Egyesült Államok területén kívül alkalmazzák, kivéve, ha világosan kifejezésre juttatja ennek ellenkezőjét. Addig azonban, amíg a releváns magatartás bizonyos részét az Egyesült Államokban tanúsították, az ATS alapján benyújtott igények fenntarthatók. Az ítéletet követően az emberi jogi aktivisták számára sokkal nehezebb lesz egyesült államokbeli vállalatokat perelni azok külföldön kifejtett tevékenysége miatt.⁵⁹

IV. Záró gondolatok

Összefoglalásul azt érdemes kiemelni, hogy az üzlet és emberi jogok a fejlődés jelenlegi fokán még csupán politika, nem pedig érvényesíthető jogi keret. A kijelölt irány azonban előremutató, s talán a nem túl távoli jövőben már hatékony jogi eszközök is rendelkezésre állnak majd az emberi jogokat érintő globalizációs kihívásra adott válaszként. Az ENSZ „üzlet és emberi jogok” koncepciójának korlátai egyelőre egyfelől a nemzetközi emberijog-érvényesítési mechanizmus gyengeségei, másfelől bizonyos alkotmányjogi dogmák az emberi jogok közvetlen horizontális hatályával, az extraterritoriális joghatósággal és a nemzetközi jog formális alkalmazásával kapcsolatban. Az ENSZ „üzlet és emberi jogok” keretprogramjának az „elvi pragmatizmuson”⁶⁰ alapuló megvalósítása érdekében bizonyos fokú alkotmányjogi paradigmaváltásra is szükség van, de az is előremutató lehet, ha bíróságok a nemzetközi standardokra figyelemmel kiaknázák az alkotmányjogi konvergencia előnyeit.

Jegyzetek

¹ A „vállalatok társadalmi felelőssége” kifejezés az 1960-as évek vége, 1970-es évek eleje óta használatos. A CSR az üzleti modellbe integrált vállalati önszabályozás egyik formája, amelynek révén maga a vállalat garantálja és monitorozza a jogi, az etikai és a nemzetközi követelmények megtartását.

² Ld. pl. Klaus M. Leisinger: Business and human rights – In The Future of Sustainability (ed. Marco Keiner). Springer 2006. 117-151. p.; Richard Falk: Interpreting the Interaction of Global Markets and Human Rights. In: Globalization and Human Rights (ed. Alison Brysk). University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London 2002; Marion Wechska: Human Rights and Multinational Enterprises: How Can Multinational Enterprises Be Held Responsible for Human Rights Violations Committed Abroad? ZaöRV 66 (2006) 625-661. p.; Florian Wettstein: Multinational Corporations and Global Justice. Stanford University Press, Stanford, California 2009; Sarah Joseph: Corporations and Transnational Human Rights Litigation. Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon 2004; Janet Dine: Companies, International Trade and Human Rights. CUP, Cambridge 2007; Radu Mares (ed.): The UN Guiding Principles on Business and Human Rights: Foundations and Implementation. Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, Boston 2012; John G. Ruggie: Just Business: Multinational Corporations and Human Rights. Norton, New York – London 2013. Lásd még a következő weboldalakat: Institute for Human Rights and Business, <http://www.ihrb.org/> and Business & Human Rights Resource Center, <http://www.business-humanrights.org/Home>

³ David S. Law – Mila Versteeg: The Evolution and Ideology of Global Constitutionalism. Washington University in St. Louis, School of Law, Faculty Research Paper Series, Paper No 10-10-01 (2010) 7-10. p.

⁴ Uo. 11-24. p.

⁵ Chronowski Nóra: Az alkotmányozás a globális alkotmányosság kontextusában. Jura 2012. 2. sz. 51-59. o.; Halmi Gábor: Alkotmányjog – emberi jogok – globalizáció. L'Harmattan, Budapest 2013. 197-205. o.

⁶ Christian Tomuschat: Human Rights: Between Realism and Idealism. Oxford University Press, Oxford 2003. 3. p.

⁷ <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Business/Pages/BusinessIndex.aspx>

⁸ John Ruggie: Protect, Respect and Remedy – A Framework for Business and Human Rights. Innovations spring 2008, Vol. 3, No 2, 189-212., 189. p. <http://www.mitpressjournals.org/doi/pdf/10.1162/itgg.2008.3.2.189>

⁹ Wechska: i.m. 626-627. p.; David Weissbrodt: Business and Human Rights. University of Cincinnati Law Review Vol. 74, 2005. 57-58. p.; Leisinger: i.m. 117ff. p.

¹⁰ Falk: i.m. 61. p. és William H. Meyer: Human Rights and International Political Economy in Third World Nations: Multinational Corporations, Foreign Aid, and Repression. Praeger, Westport 1998. 108. p.

¹¹ Business and human rights – UN High Commissioner for Human Rights.

<http://www.ohchr.org/EN/Issues/Business/Pages/BusinessIndex.aspx>

¹² Ld. pl. United Nations Draft International Code of Conduct on Transnational Corporations, 23 I.L.M 626 (1984)

¹³ A multinacionális vállalatoknak szóló OECD irányelvek a felelős üzleti magatartásra vonatkozó ajánlások, amelyeket – a világ minden égtáját, és a közvetlen külföldi befektetések 85%-át reprezentáló – 44 állam ajánl a vállalkozások figyelmébe, függetlenül működésük helyétől. Az 1976-ban elfogadott irányelveket 2011-ben ötödik alkalommal dolgozták át a korszerűsítés igényével. Bővebben lásd <http://www.oecd.org/daf/inv/mne/oecdguidelinesformultinationalenterprises.htm>

¹⁴ Az ILO 1977-ben elfogadott háromoldalú deklarációja a multinacionális vállalatokra vonatkozó alapelvekről és a szo-

ciálpolitikáról. Bővebben lásd: http://www.ilo.org/empent/Publications/WCMS_094386/lang-en/index.htm

¹⁵ Weissbrodt: i.m. 62-63. p.

¹⁶ A svájci Davosban rendezett Világgazdasági Fórumon 1999. március 31-én Kofi Annan ENSZ főtitkár felhívta a világ üzleti vezetőit, hogy csatlakozzanak a „Globális Szerződéshez” (Global Compact), elősegítve ezáltal az emberi jogoknak, a környezetnek, a munkaügyi szabványoknak a védelmét, mind saját vállalati működési körükben, mind támogatva az erre szakosodott megfelelő intézményeket. A Globális Szerződés a következő alapelveket rögzíti. *Emberi jogok*, 1. alapelv: a vállalatok támogatják és tiszteltetben tartják a nemzetközileg elismert emberi jogokat; 2. alapelv: biztosítják, hogy a saját vállalatukon belül nem történjen emberi jogi visszaélések; *munkaügyi standardok*, 3. alapelv: a vállalatok fenntartják az egyesülési szabadságot és hatékony módon ismerik el a kollektív megállapodáshoz való jogot; 4. alapelv: a kötelező és a kényszermunka minden formáját felszámolják; 5. alapelv: ténylegesen eltörlik a gyermekmunkát; 6. alapelv: elősegítik a diszkrimináció megszüntetését az alkalmazás és foglalkoztatás tekintetében; *környezetvédelem*, 7. alapelv: a vállalatok támogatják a környezeti kihívásokra vonatkozó megelőző intézkedéseket; 8. alapelv: vállalják a fokozott környezeti felelősség előmozdítására vonatkozó kezdeményezéseket; 9. alapelv: ösztönzik a környezetbarát technológiák elterjedését és fejlesztését; *a korrupció leküzdése*, 10. alapelv: a vállalatok küzdenek a korrupció minden formája ellen, ideértve a zsarolást és a megvesztegetést is.

¹⁷ <http://www.unglobalcompact.org/>

¹⁸ Weissbrodt: i.m. 63. p.; Denis G. Arnold: Transnational Corporations and the Duty to Respect Basic Human Rights, *Business Ethics Quarterly* Vol. 20, No 3, July 2010, 3-4. o. <http://ssrn.com/abstract=1612296>

Lásd még <http://www.unglobalcompact.org/AboutTheGC/index.html>

¹⁹ Ld. John H. Knox: Horizontal Human Rights Law. The American Journal of International Law 2008, No 1, 1-3. p.

²⁰ Ádám Antal: A rendőrség az alkotmányi értékek között. In: Pécsi határőr tudományos közlemények IX. Pécs 2008. 9-10. és 15. o.

²¹ Draft Norms on the Responsibilities of Transnational Corporations and Other Business Enterprises with Regard to Human Rights, E/CN.4/Sub.2/2003/12 (2003) <http://www1.umn.edu/humanrts/links/NormsApril2003.html>

²² Arnold: i. m. 9. p. Ld. még Leisinger: i.m. 2. p.

²³ John H. Knox: The Ruggie Rules: Applying Human Rights Law to Corporations. In: The UN Guiding Principles on Business and Human Rights: Foundations and Implementation (ed. Radu Mares). Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, Boston 2012. 51-83., 51. p.

²⁴ David Bilchitz: The Ruggie Framework: An Adequate Rubric for Corporate Human Rights Obligations? *SUR international journal on human rights* Vol. 7, No 12, June 2010. 199-229., 199-201. p.

<http://www.surjournal.org/eng/conteudos/pdf/12/miolo.pdf>

²⁵ Radu Mares: Business and Human Rights After Ruggie: Foundations, the Art of Simplification and the Imperative of Cumulative Progress. In: The UN Guiding Principles on Business and Human Rights: Foundations and Implementation (ed. Radu Mares). Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, Boston 2012. 1-50., 1. p.

²⁶ Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations „Protect, Respect and Remedy” Framework. Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John Ruggie. Human Rights Council, Seventeenth session, 21 March 2011, A/HRC/17/31

²⁷ <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Business/Pages/BusinessIndex.aspx>

²⁸ Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations “Protect, Respect and Remedy” Framework, Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John Ruggie, 21 March 2011

²⁹ EU comments on the draft Guiding Principles for the implementation of the UN “Respect, protect and Remedy” Framework, Geneva 31 January 2011, http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sustainable-business/files/business-human-rights/eu_statement_final_en.pdf

³⁰ A renewed EU strategy 2011-14 for Corporate Social Responsibility, Brussels, 25.10.2011, COM(2011) 681 final, http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sustainable-business/files/csr/new-csr/act_en.pdf

³¹ Wettstein: i.m. 269-271. p.

³² European Commission: An Analysis of Policy References made by large EU Companies to Internationally Recognised CSR Guidelines and Principles, March 2013, http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sustainable-business/files/csr/csr-guide-princ-2013_en.pdf

³³ Alptekin Erkollar – BJ Oberer: Responsible Business: The European Union is Driving Forward the European Strategies on Corporate Social Responsibility. *Journal of EU Research in Business* Vol. 2012, 1-15., 15. p. <http://www.ibimpublishing.com/journals/JEURB/2012/360374/360374.html>

³⁴ http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sustainable-business/corporate-social-responsibility/human-rights/index_en.htm

³⁵ A kifejezést lásd Seyla Benhabib: Another Cosmopolitanism, with the Commentaries by Jeremy Waldron, Bonnie Honig, Will Kymlicka (ed. Robert Post). Oxford University Press, Oxford 2006. 51. p. Lásd még Ádám Antal: A posztmodernitásról és a posztmodernitációról. *Közjogi Szemle* 2012. 1. sz. 2. o.

³⁶ Jack Donnelly: The Relative Universality of Human Rights. *Human Rights Quarterly* Vol. 29, No 2, May 2007. 281-306. p.

³⁷ Ld. még Nicolás Zambrana Tévar: Shortcomings and Disadvantages of Existing Legal Mechanisms to Hold Multinational Corporations Accountable for Human Rights Violations. *Cuadernos de Derecho Transnacional* (Octubre 2012), Vol. 4, No 2, 398-410., 403. p.

³⁸ Jack Donnelly: Universal Human Rights in Theory and Practice. Cornell University Press, New York 2003. 8., 14., 33-34. p.

³⁹ Bilchitz: i.m. 199ff. p.

⁴⁰ Connie de la Vega – Amol Mehra – Alexandra Wong: Holding Businesses Accountable for Human Rights Violations – Recent Developments and Next Steps. *Dialogue on Globalisation*, Friedrich Ebert Stiftung 2011. 1. p. <http://library.fes.de/pdf-files/iez/08264.pdf>

⁴¹ Nóra Chronowski: Integration of European Human Rights Standard – the Accession of EU to the ECHR. In: *Efektowność europejskiego systemu ochrony praw człowieka* (red. Jerzy Jaskiemia). Adam Marszałek, Toruń 2012. 957-975. p.

⁴² Ministry for Foreign Affairs Sweden, Protect, Respect, Remedy – a Conference on Corporate Social Responsibility (CSR), Stockholm 10-11 November 2009, Conference Report, 5-8. available at http://www.ihrb.org/pdf/Protect_Respect_Remedy_Sweden_Nov09_Conference_Report.pdf

⁴³ Petrétei József: Az alkotmányos demokrácia alapintézményei. Dialóg Campus, Budapest-Pécs 2009. 440. o.

⁴⁴ Petrétei: i.m. 441. o.

⁴⁵ Olha O. Cherednychenko: Fundamental rights and private law: A relationship of subordination or complementarity? *Utrecht Law Review* 2007, Vol. 3, No 2, 4-5. p.

⁴⁶ Petrétei: i. m. 441. o.

⁴⁷ Tom Ginsburg – Svitlana Chernykh – Zachary Elkins: Commitment and Diffusion: Why Constitutions Incorporate International Law. *University of Illinois Law Review* 2008, 101-137. p. http://works.bepress.com/zachary_elkins/1

⁴⁸ Ian Cran: Resort to foreign constitutional norms in domestic human rights jurisprudence with reference to terrorism cases. *Cambridge Law Journal* 68(1), March 2009, 119. p.

⁴⁹ Ld. ehhez Nóra Chronowski – Erzsébet Csatlós: Judicial Dialogue or National Monologue? – the International Law and Hungarian Courts (megjelenés alatt, *ELTE Law Journal*, 2013)

⁵⁰ Köszönöm Petrétei Józsefnek, hogy a „párbeszéd” sajátosságainak feltárása érdekében megosztotta velem értékes gondolatait.

⁵¹ Ld. még Drinóczi Tímea: Alkotmányos párbeszéd-elméletek. *Jura* 2012. 1. sz. 60-72. o.

⁵² Weschka: i.m. 628-629. p., Joseph: i.m. 9-10. p., Tévar: i.m. 399-401. p.

⁵³ Weschka: i.m. 629. p., Joseph: i.m. 11-12. p.

⁵⁴ Joseph: i.m. 15. p., Olivier De Schutter: Transnational Corporations and Human Rights: An Introduction. *Global Law Working Paper* 01/05, Symposium – Transnational Corporations and Human Rights, NYU School of Law 7. p.

⁵⁵ 28 U.S.C. §1350. – külföldiek kártérítés iránti igényei (alien's action for tort).

⁵⁶ Tévar: i.m. 408. p., Joseph: i.m. 10., 17. p.

⁵⁷ Weschka: i.m. 629-631. p., Tévar: i.m. 409. p.

⁵⁸ *Kiobel v. Royal Dutch Petroleum Co.*, Decided April 17, 2013

A nigériai állampolgárságú, de az Egyesült Államokban élő íelperesek az ATS alapján keresetet nyújtottak be a szövetségi bíróságon, azt állítva, hogy az alperesek – meghatározott holland, brit és nigériai társaságok segítették és ösztönözték Nigéria kormányát a nemzetközi jog elleni jogsértések elkövetésében Nigéria területén. Az ATS szerint: „A helyi bíróságok eredeti joghatósággal rendelkeznek valamennyi, külföldiek által indított, kizárólag kártérítési felelősség megállapítására irányuló polgári eljárásra, amennyiben a károkozás a nemzetközi jog sérelmével vagy az Egyesült Államok által kötött nemzetközi szerződés megsértésével történt.” („The district courts shall have original jurisdiction of any civil action by an alien for a tort only, committed in violation of the law of nations or a treaty of the United States.” 28 U.S.C. §1350.) A helyi bíróság a kérelmezők számos követelését elutasította, a US Court of Appeals for the Second Circuit (az Egyesült Államok New York-i Második Körzeti Fellebbviteli Bírósága) viszont a teljes keresetet elutasította, azon az alapon, hogy a nemzetközi jog nem ismeri el a vállalatok felelősségét.

⁵⁹ Ld. még Halmi: i.m. 188-192. o. és Rich Samp: Supreme Court Observations: *Kiobel v. Royal Dutch Petroleum & the Future of Alien Tort Litigation*. <http://www.forbes.com/sites/wlf/2013/04/18/supreme-court-observations-kiobel-v-royal-dutch-petroleum-the-future-of-alien-tort-litigation/>

⁶⁰ A kifejezést ld. 'Just Business' – Ruggie on Business and Human Rights at the UN.

<http://businesshumanrightsireland.wordpress.com/2013/05/13/just-business-ruggie-on-business-and-human-rights-at-the-un/>